

De ware eenvoud vinden: het Oude Testament als object van wetenschap en als bron van inspiratie

Samenvatting van de rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Oude Testament aan de Theologische Universiteit van de Protestantse Kerk in Nederland te Kampen op 3 november 2006 door dr. Klaas Spronk

Twee werelden in één

Sinds mijn afstuderen ben ik bijna vrijwel altijd zowel in de bijbelwetenschap als in de kerkelijke praktijk actief geweest. De laatste tien jaar was ik voor een deel werkzaam als geestelijk verzorger in een verpleeghuis en daarnaast als onderzoeker/docent aan de universiteit. Ik verdeelde met andere woorden mijn aandacht tussen dementen en studenten. Nu ik een fulltime aanstelling heb als hoogleraar Oude Testament krijg ik voor het eerst na twintig jaar weer de gelegenheid om mij te concentreren op één werkgebied en mij in onderwijs en onderzoek wetenschappelijk bezig te gaan houden met het Oude Testament. Daarbij neem ik echter wel de ervaringen uit de pastorale praktijk mee. Sterker nog: wat ik daarin geleerd heb over de manier waarop de Bijbel doorwerkt is mijns inziens van wezenlijk belang voor een goed begrip van het Oude Testament. Vaak houdt men het uit elkaar. In de wetenschap wordt het Oude Testament over het algemeen met distantie betracht als een historisch en literair document. Dat staat dan los van de rol die dit boek kan spelen in de geloofspraktijk als een bron van inspiratie. Een dergelijke opvatting over de Bijbel is immers subjectief en onttrekt zich daarmee aan een kritische beoordeling op basis van wetenschappelijk verantwoorde criteria. Ik ben er echter – waarschijnlijk ook vanwege de weg die ik tot dusver ben gegaan – van overtuigd dat beide met elkaar verbonden zijn en dus ook in onderwijs en onderzoek aan elkaar verbonden moeten worden. Het wetenschappelijk onderzoek zal zich wat mij betreft vooral moeten richten op het Oude Testament *als* bron van inspiratie. Juist in en via die verbinding hoop ik iets te vinden van ware eenvoud.

De vreugde en vrucht van de omgang met de Bijbel

Het mooiste wat ik af en toe meemaak – en dat is ook iets wat ik graag door wil geven – is dat je bij intensieve bijbellezing kunt komen tot de kern van wat een bijbelschrijver in de omgang met God heeft ervaren en in het geschrevene heeft willen doorgeven. Wetenschappelijke exegese en een innige omgang met de Bijbel kunnen daarbij op elkaar aansluiten. Op college behandelde ik een keer de structuur van Psalm 42 en 43. Dat is mooi werk, waarbij je onder de indruk komt van de literaire inspiratie van de dichter. Je kijkt dan van heel dichtbij naar de tekst, wat die wil zeggen en met welke middelen die boodschap wordt gecommuniceerd. In diezelfde periode zat ik in het verpleeghuis aan het sterfbed van een oude, dove demente vrouw. Ik had uit de Bijbel gelezen, gebeden en haar gezegend. Maar ik had niet het idee dat er iets van tot haar doordrong. Daarom besloot ik om ook hier te doen wat ik zo vaak doe in mijn contacten met dementerende ouderen. Ik zong op het trage ritme van haar ademhaling Psalm 42 in de oude berijming: ‘ ’t Hijgend hert der jacht ontkomen’. Tot verbazing der omstanders zong ze de laatste regels van het couplet ‘Maar de Heer zal uitkomst geven’ mee. Dat was voor het eerst (en ook voor het laatst) dat ik haar stem hoorde en er even contact was. Dat maakte een diepe indruk op me. De tekst blijkt op heel verschillende niveaus door te werken. Zo krachtig is die Psalm dus. Het is een feest om zoiets te ontdekken, zowel in het verpleeghuis als aan de universiteit.

Wel in het Hebreeuws graag!

Het is tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend dat voorgangers in de kerkelijke gemeente de bijbeltekst in de grondtaal kunnen bestuderen. Die suggestie lijkt in ieder geval uit te gaan van het voorstel dat op de tafel ligt bij de synode van de PKN ter verhoging van de status van mensen met een HBO opleiding (zonder Hebreeuws en Grieks) binnen de kerken. Daarnaast zijn er ook signalen uit het werkveld dat academisch opgeleide theologen bij de preekvoorbereiding zich vanwege de werkdruk behelpen met niet meer dan het begeleidingsmateriaal bij leesroosters. Daarmee doet men de Bijbel, zichzelf en de hoorders ernstig te kort. Het is ook jammer vanwege het grote succes van de Nieuwe Bijbelvertaling. Gezien de verkoopcijfers wordt er waarschijnlijk de laatste tijd meer in de Bijbel gelezen. Dat heeft te maken met de succesvolle marketing maar ook met de aandacht van de vertalers voor een weergave van de tekst in natuurlijk Nederlands. Daardoor staat de vertaling wel veel verder af van het Hebreeuws en het Grieks dan de in kerkelijke kringen lange tijd gebruikelijke vertaling uit 1951. Dat is onvermijdelijk, maar het vraagt wel om een goede begeleiding waarin helder aangegeven wordt welke keuzes hier door de vertalers allemaal bij gemaakt moesten worden. Die deskundigheid dreigt voor een groot deel te verdwijnen als voorgangers niet meer gemotiveerd zijn om de tijd te nemen om de Bijbel vanuit de grondtekst uit te leggen. Ik zie het als een belangrijk onderdeel van mijn taak om die motivatie te stimuleren. Daarbij is het niet voldoende – als ik de situatie goed analyseer – om eenvoudigweg te herhalen wat alle docenten exegese altijd al gezegd hebben, namelijk dat men de tekst moet verklaren vanuit de grondtekst. Dat leidt gezien de stand van de wetenschap immers vaak slechts tot verwarring. De voorganger moet ook het vertrouwen hebben dat het wat oplevert: iets wat aanspreekt en dus ook over te brengen is; iets wat raakt aan de kern van de zaak in kerk en geloofsleven.

De leerschool van de inspiratie

De laatste tijd is er steeds meer aandacht voor de kunstenaar – Rembrandt voorop – als uitlegger van de Bijbel. Dat lijkt me terecht. Hij of zij die leeft van de inspiratie kan mij helpen om de juiste omgang te vinden met de tekst die mij binnen de kerkelijke traditie is overgeleverd als geïnspireerd geschrift. Hoe werkt dat, inspiratie? Hoe ging dat vroeger? Hoe kreeg het gestalte in het geschreven woord? Hoe werkt dat door?

Door goed te kijken naar de manier waarop een kunstenaar een bijbelverhaal weergeeft lichten er soms onverwachte en daardoor aansprekende facetten op. *In een aantal schilderijen geeft Rembrandt ook een aansprekend beeld van het boek van de Bijbel zelf als een bron van licht en inspiratie. Het bekendste voorbeeld daarvan is Rembrandts portret van een oude vrouw lezend in een boek.*

Vergelijkt men zijn werk in deze met het ook heel bekende schilderij van zijn leerling en collega Gerard Dou over hetzelfde thema en met dezelfde vrouw als model, dat ziet men vooral verschil in lichtval. Bij Dou is zowel het hoofd van de vrouw als het boek dat zij leest duidelijk zichtbaar, bij Rembrandt ligt het accent op de Bijbel. De lezeres lijkt bij Rembrandt ook meer op te gaan in wat zij leest. Die indruk wordt versterkt door de positie van de zichtbare hand van de vrouw. Bij Dou houdt de vrouw het boek vast, bij Rembrandt lijkt de tast als een extra zintuig gebruikt te worden bij de toe-eigening van de woorden.

De Amerikaanse kunsthistorica Svetlana Alpers omschrijft het verschil als volgt: 'For Dou's woman, to see the text is to know it; for Rembrandt, it is the Word within rather than the surface of the text that is to be valued'. Dat is een mooie formulering van wat men ook als doel van de exegese kan stellen: doordringen tot in de tekst en niet blijven steken in een beschouwing van de buitenkant.

Dat wil ik confronteren met een ander schilderij van Rembrandt. Het staat bekend als het portret van de Mennonietische predikant Cornelis Claeszoon Anslo en zijn vrouw Aeltje Gerritsdochter Schouten.

Als we letten op de verdeling van de onderwerpen op het doek, dan lijkt de aanduiding van het schilderij als een portret hier niet zo goed gekozen. Dat weergave van de echtelieden beslaat namelijk slechts de rechterhelft. Op de linkerhelft is een prominente, goed verlichte plaats ingeruimd voor de Bijbel, herkenbaar aan het metalen slot, liggend op een lessenaar. Wat we hier zien is hoe de in zijn tijd om zijn redenaarstalent bekende predikant aan zijn vrouw de Bijbel uitlegt. Volgens Simon Schama in zijn biografie Rembrandt's Eyes zien we hier een verbeelding van het levende woord. De dode letter komt tot leven via de dienaar des Woords die hier zijn preek aan het oefenen is bij zijn vrouw. Zij hoort hem inderdaad gedwee aan, maar het valt mij op dat er geen oogcontact is tussen hen beide. Zij kijkt langs haar eerbiedwaardige echtgenoot heen naar de Bijbel. Ik zie haar denken: 'Man, hou toch eens op met dat gepreek. Dan kan ik weer zelf in de Bijbel gaan lezen'. Achter de opengeslagen Bijbel zien we een tweearmige kandelaar. Links, aan de kant van de Bijbel, staat een kaars; rechts, aan de kant van de prekende dominee, niet. Zou dat symbolisch zijn? Zou Rembrandt er iets mee willen uitdrukken van zijn hoge dunk van de Bijbel als 'een lamp voor mijn voet en een licht op mijn pad' (Ps. 119:105) en zijn twijfels bij wat beroepsuitleggers daaraan bijdragen? Het is maar een idee, maar ik voel mij in ieder geval gewaarschuwd.

Bewust vanuit de eigen context

De wetenschapper creëert graag het beeld van zichzelf als objectief bijbellezer. Dat is echter een illusie. Ook het standpunt van de afstandelijke toeschouwers is een persoonlijke keuze die wordt bepaald door de eigen context en die dus niet vanzelfsprekend is. In een andere context zou ik mogelijk anders tegen deze dingen aankijken en misschien ook op een andere manier met de Bijbel bezig zijn. Daarvan werd ik mij sterk bewust door ontmoetingen met buitenlandse studenten in Kampen en met collega's in Zuid-Afrika. Vanwege de andere context lezen zij de Bijbel anders dan ik gewend ben en soms in eerste instantie ook wetenschappelijk verantwoord vind. Aan de andere kant ben ik hier ook getuige van een duidelijk inspirerende en misschien moet ik zelfs zeggen geïnspireerde manier van bijbellezen. Men kan of – beter nog – moet zich afvragen of de Bijbel zo niet meer tot zijn recht komt doordat de boodschap die daarin vervat is op deze manier onverwacht goed en krachtig lijkt door te werken? Het is makkelijk oordelen wanneer je op een afstand kunt kijken naar een extreme situatie zoals in Afrika. Je kunt je er ook zelf in spiegelen. En dan wordt het spannender, moeilijker, maar ook zinvoller. Het heeft ook iets te maken met die ware eenvoud. Iedereen maakt voor zich onderscheid tussen wat voor haar of hem wezenlijk is en wat minder belangrijk is. Het is goed om bij het werk aan de uitleg van het Oude Testament dit voor ogen te houden: waar draait het voor mij om? Want ongetwijfeld zal dit doorwerken in de onderwerpen die je kiest om te bestuderen en in de manier waarop je dat doet, in hoe je tegen dat onderwerp aankijkt.

De wetenschapper moet persoonlijk durven zijn, want als zij of hij echt wil begrijpen hoe de bijbeltekst werkten en nog steeds werkt als bron van inspiratie, dan zal zij/hij zelf tevoorschijn moeten komen om deel te nemen aan dat proces van lezen, herlezen en inlezen in de eigen situatie.